

ПСИХОЛОГІЧНІ ВИТОКИ, УМОВИ ТА ЧИННИКИ ЧЕСНОЇ ТА НЕЧЕСНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

PSYCHOLOGICAL SOURCES, CONDITIONS AND FACTORS OF HONEST AND DISHONEST PERSONALITY BEHAVIOUR

У статті розглядаються психологічні витoki, умови та чинники чесної та нечесної поведінки особистості. У психологічній науці проблема чесності вивчалася переважно через дослідження змістовно пов'язаних з нею явищ. Узагальнюючи погляди психологів різних теорій, ми можемо констатувати відмінність у розумінні природи чесності особистості, а також незначну кількість досліджень з цієї проблеми, що вказує на недостатність вивчення психології чесності особистості. У світлі охарактеризованих педагогічних та психологічних підходів та теорій чесність розглядається як необхідна умова морально-етичного розвитку особистості; як результат впливу мікро-, мезо- та макросередовища; як процес взаємодії у соціумі; як мотив та цінність, що спонукають особистість до моральних вчинків; як складник структури особистості; як емоційне ставлення у міжособистісних та соціальних взаємодіях; як інтегративне утворення особистості.

Розвиток чесності особистості детермінується зовнішніми й внутрішніми чинниками та визначається як динамічний процес, у якому виокремлюються такі аспекти: поведінковий, що виявляється у добровільному дотриманні норм чесності, навіть якщо їх порушення обіцяє людині певні вигоди; мотиваційний, що втілюється в чесному ставленні до інших людей та у мотивах чесної поведінки до інших; когнітивний, що презентується моральними знаннями, уявленнями і судженнями, пов'язаними з нормою чесності; рефлексивний, що виявляється у переживаннях власної чесності в межах самосвідомості.

До основних умов розвитку чесності особистості віднесено: значущість суб'єкта, силу санкцій, значущість мети та суб'єктивну відповідальність за вчинок. Виділено психологічні механізми вибору чесності у ситуаціях морального вибору, такі як: рефлексія, саморегуляція, моральна саморегуляція, ідентифікація. Розкривається значення інтелектуального розвитку, соціальної адаптації, а також зовнішніх чинників впливу (зі сторони сім'ї, однолітків) на чесну (нечесну) поведінку особистості. У психології проблема чесності вивчається в контексті загального морального розвитку людини.

Ключові слова: брехня, мораль, моральний розвиток, нечесна поведінка, правдивість, самосвідомість, чесність.

The article deals with the psychological sources, conditions and factors of honest and dishonest personality behaviour. The problem of honesty has been studied mainly in the process of the content-related phenomena research in psychology. Summarizing psychologists' views of different theories, we can state the difference in honesty sense understanding of the personality, as well as a small number of studies on this issue, that indicates the lack of the researches of the personality honesty psychology. In the light of described pedagogical and psychological approaches and theories, honesty is considered as a necessary condition of moral and ethical development of the personality; as a result of the influence of micro-, meso- and macro-environment; as a process of interaction in society; as a motive and value that motivate the personality to moral actions; as a component of the personality structure; as an emotional attitude in interpersonal and social interactions; as an integrative personality formation.

The development of the personality honesty is determined by external and internal factors and is defined as a dynamic process in which the following aspects are distinguished: behavioural, which is manifested in voluntary compliance with the honesty norms, even if their violation promises a person certain benefits; motivational, which is embodied in an honest attitude to other people and in the motives of honest behaviour to others; cognitive, presented by moral knowledge, ideas and judgments related to the honesty norm; reflexive emotional experiences of self-honesty within self-awareness.

The main conditions of the personality honesty development include: the importance of the subject, the sanctions force, the importance of the purpose and subjective responsibility for the deed. Psychological mechanisms of the honesty choice in situations of the moral choice are singled out. Among them there is reflection, self-regulation, moral self-regulation, identification. The importance of the intellectual development, social adaptation, as well as external factors influencing (families, peers) on the honest (dishonest) personality behaviour is found out. The problem of honesty is studied in the context of the general moral development of the person in psychology.

Key words: lie, morality, moral development, dishonest behaviour, truthfulness, self-awareness, honesty.

УДК 159.938

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.14.20>

Котлова Л.О.

к.психол.н.,

доцент кафедри психології розвитку та консультування

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Постановка проблеми. Зміни в сучасному політичному житті та соціально-економічному розвитку посилили протиставлення офіційної та життєвої моралі. Разом із тим суспільна свідомість набула більшої відкритості й практично «закриті її сторінки» зали-

шилися в минулому, а така моральна якість людини, як «чесність», отримала можливість для розвитку. При цьому ця якість знайшла сприятливе соціальне та психологічне підґрунтя для свого становлення у зростаючій особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен чесності перш за все вивчається й описується вченими в етиці (С. Анісімов, Н. Вознюк, М. Тофтул). Ця моральна якість відображає одну з найважливіших вимог моральності. Вона включає таке: правдивість (повідомляти істину, не приховувати від інших людей і самого себе справжній стан справ); принциповість (вірність певній ідеї в переконаннях і дотримання цієї ідеї в поведінці); вірність прийнятим зобов'язанням; суб'єктивну переконаність у правоті проведеної справи; щирість перед іншими і перед самим собою щодо тих мотивів, якими людина керується; визнання і дотримання прав інших людей на те, що їм законно належить [2; 4; 14].

Протилежною до чесності є нечесність, що виявляється в обмані, брехні, злочинстві, віроломстві (зловмисні підступні дії, свідомий обман чужої довіри або порушення прийнятих зобов'язань, наклеп), а також лицемірство. Чесність з позиції представників етики (В. Панченко, М. Тофтул) визначає як вчинки, так і окремі сторони поведінки конкретної особистості, що виступають як риси її характеру [7; 11].

Сутність чесності, її структура, види та форми, фактори, що впливають на формування чесності, розкриваються у філософській літературі, де інтерпретується співвідношення чесності і таких етичних категорій, як «добро», «справедливість», «відповідальність», «совість», «правдивість». При цьому виявляється специфічність етичної категорії «правда», її відмінність від гносеологічних категорій «істина», «обман». Визначається соціальна зумовленість чесності та правдивості, особливості їх функціонування в системі моралі (Д. Дубровський, С. Єфімов, Д. Шимановський та ін.) [6; 17].

У психології немає не тільки єдиних уявлень про чесність, а й будь-яких фундаментальних досліджень цього феномена. Можна лише знайти звернення до пов'язаних з чесністю таких психологічних явищ, як щирість і неправда, правдивість і брехня. Так, у вітчизняній психологічній науці обґрунтовувалася правдивість як риса характеру, що визначає прагнення суб'єкта висловлювати тільки те, що він вважає правдою. Правдивість, на думку С. Рубінштейна, не тотожна щирості, а пов'язана з розумінням суб'єктом культурно-історичних і соціально зумовлених категорій – справедливості та істини [12]. Поняття ж чесності, як видно зі змістового навантаження, наведеного вище, набагато ширше та інтегрує в собі певну низку моральних цінностей людини.

Постановка завдання. У своєму дослідженні ми намагалися виокремити основні витоки, умови, чинники чесної та нечесної поведінки особистості на різних вікових етапах.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Генетичні» витоки чесності особистості перебувають у системі моральної суспільної взаємодії. Чесність є результатом соціалізації особистості і формується в руслі провідної діяльності кожного вікового періоду онтогенезу. Для того щоб з'ясувати, чому одні діти брешуть більше, ніж інші в різні вікові проміжки, було проведено низку досліджень (М. Мей та Х. Хартшорн; Р. Бертон; Т. Берндг), у ході яких вивчали вплив таких факторів, як: рівень інтелектуального розвитку, рівень соціальної адаптації та особливості особистості дитини [26; 21; 20]. Враховувався також і зовнішній вплив (з боку сім'ї, батьків, друзів). Дослідження показало, що більш обдаровані діти менш схильні до брехні, серед досліджуваних найбільше до брехні вдавалися ті, у кого рівень інтелекту був нижче середнього, а ті, у кого показник інтелекту високий, жодного разу не обманювали. Таким чином, було зроблено висновок, що чим вищий інтелект, тим менший відсоток нечесних людей. Науковці спробували це пояснити тим, що обдаровані та інтелектуально розвинені діти краще здатні передбачати неприємні наслідки, пов'язані із виявом обману. Цікавим виявився факт про те, що досліджувані, які брешуть, відрізнялися неблагополучними взаєминами у сім'ї та з оточуючими, а їх особистісні характеристики також були негативного характеру [20; 21; 24; 26].

Теоретична слабкість такої моделі пов'язана з тим, що тут не враховувалась особистість людини, що здійснює вибір, тому, на нашу думку, не можна спиратися лише на інтелект. У представленому дослідженні не враховувався той факт, що досліджувані із високим рівнем інтелекту майстерніше брешуть і їх важче в цьому запідозрити.

Стадії розвитку моральної свідомості досліджував Ж. Піаже. Він вивчав моральні судження дітей, обґрунтування дітьми нормативних вимог, сенс і призначення санкцій за порушення норм. Вивчалися судження про справедливість вчинків і відповідальність за свої дії. Моральний розвиток дітей залежить від тих соціальних відносин, у процесі яких дитина стикається з нормами і необхідністю підкорятися їм. Проаналізувавши сферу регуляції поведінки дитини, Ж. Піаже виділив два типи таких відносин: примус і кооперацію. Основна відмінність у моральному розвитку дітей витікає з характеру цих відносин. У ситуації примусу критерієм моральної оцінки вчинку стає не власна етична цінність вчинку, не його відповідність загальним етичним нормам і вимогам, а те, як вчинок оцінюється дорослим. На ранній стадії розвитку дитина вважає поганим той чи інший вчинок, за який винуватець несе покарання, тобто викликав

гнів авторитету незалежно від моральної цінності свого вчинку. Тому збрехати дорослому, на думку дітей, гірше, ніж одноліткам, оскільки дорослий авторитетніший [30].

У ситуації кооперації з'являється інший рівень моральних суджень. Усвідомлюється самостійна цінність правил, які стають критерієм, відповідно до якого здійснюється моральна оцінка вчинків. Набуває значущості ставлення до правил кожного учасника кооперації, а не тільки сам факт об'єктивних наслідків вчинку. Моральна норма виділяється в самостійний когнітивний, оцінний і регулятивний феномен свідомості [30].

Таким чином було виділено перші зовнішні фактори розвитку чесної поведінки дитини залежно від соціальних умов та характеру взаємин з оточуючими.

Теорію Ж. Піаже про стадії морального розвитку у своїх дослідженнях продовжив та розширив Л. Кольберг, який запропонував шість стадій розвитку моральної свідомості людини. Вчений спробував виділити ті аспекти суспільної свідомості, які є предметом морального ставлення особистості. Він також досліджував моральну самосвідомість: ті емоційні стани і переживання, які людина відчуває у разі порушення моральних норм. Було виділено три типи переживань: 1. Страх з приводу можливих наслідків і очікування покарання. 2. Бажання відшкодувати завдані збитки і відновити вихідне положення. 3. Осуд себе і переживання своєї провини. На думку Л. Кольберга, тільки переживання третього типу свідчить про власне моральний розвиток. Дотримання норм зі страху покарання або бажання отримати нагороду вчений відносить до передморального розвитку, тобто до появи справді моральної мотивації [27].

Однак теорія та результати дослідження Л. Кольберга мають низку неузгодженостей. По-перше, не були враховані суттєві культурні відмінності моралі певного суспільства; по-друге, вивчалися моральні установки людини, а не її моральна поведінка, адже можуть бути суттєві відмінності між моральними роздумами та моральними вчинками. Варто враховувати, що особистість будь-який моральний вибір здійснює у межах соціальних взаємодій, а не у вакуумі, також враховувати її емоційний стан, соціальне становище, культурні особливості тощо.

Американська дослідниця К. Гілліган виявила, що основним недоліком теорії Л. Кольберга стало те, що його досліджувані були представниками чоловічої статі. Відповіді досліджуваних жіночої статі зазвичай відображали низький рівень їх морального розвитку. Це пов'язано із відмінністю у вихованні дівчаток та хлопчиків, оскільки дівчаток вчать турботи, підтримки, а хлопчиків справедливості,

чесності, абстрактного мислення. К. Гілліган було обґрунтовано, що є два різні типи моральних суджень. Один базується на поняттях справедливості та чесності, а інший – на міжособистісному ставленні та турботі. Крім того, гендерні властивості (маскулліне та фемінне мислення) не є подібними. Варто відзначити, що статеві та гендерні відмінності починають виявлятися лише з підліткового віку [25].

Узагальнюючи отримані результати, ми можемо констатувати, що на чесну поведінку людини впливають також статеві та гендерні властивості особистості.

На нашу думку, розвиток чесності у дітей важко вписати у стадії морального розвитку за Л. Кольбергом, які за змістом є дещо ідеалізованими. Чесність формується під впливом багатьох факторів: від звичаїв та традицій, характерних для культури, в якій дитина виховується, до почуттів, які переживає.

Як відзначив В. Деймон, дітей важливо навчити не лише діяти у відповідності до своїх уявлень про добре і погане, але й розрізняти їх. Необхідно, щоб моральні норми, в тому числі й чесність, наповнювали компоненти Я-концепції, тоді ймовірність моральної та чесної поведінки людини підвищиться [23].

Досліджуючи витоки та умови розвитку чесної поведінки особистості, вбачаємо за необхідне проаналізувати причини та вікові особливості нечесної поведінки людини. Так, у зарубіжній психології є низка досліджень, присвячених виявам брехливості у дітей різного віку. Так, К. Малиновський і Ч. Сміт провели дослідження, яке продемонструвало наявність факторів, що впливають на прояв брехливості особистості, в їх числі: 1) рівень розвитку моральних суджень; 2) фактори, специфічні для конкретної ситуації, наприклад, наскільки здібності дають змогу досягти успіху, не вдаючись до обману тощо [28].

За підсумками дослідження К. Петерсон, Д. Петерсон, Д. Сіто встановлено свідчення про те, що молодші діти більш нетерплячі до брехні, ніж старші (порівняння висловлювань дітей 5 та 15 років) [29]. За результатами М. Васек, яка проводила дослідження мотивів брехні серед дітей 6–12 років, молодші діти вважали основним мотивом брехні прагнення уникнути покарання [31]. П. Екман виявив, що до 10–12 років, а можливо і раніше, діти вже не розцінюють брехню як безумовне зло, вони стають більш «гнучкими». Чи є брехня злом залежить тепер від обставин. За позицією вченого діти досить рано усвідомлюють, що іноді збрехати вдається безкарно. До початку підліткового віку, а то й раніше – років до 10, більшість дітей здатні на тонку брехню. Якщо дві третини опитаних третьокласників стверджували, що батьки завжди можуть розпізнати, коли вони брешуть, то серед

семикласників так вважали менше половини. У міру того, як діти стають старшими, вони не тільки набувають навичок більш успішно обманювати інших, але і вчаться краще розпізнавати, коли обманюють їх самих. Аналізуючи «інтелектуальні передумови» розвитку брехливості у дітей, П. Екман та Г. Ропер виявили, що вміння емоційного самоконтролю вдосконалюється з віком, досягаючи у підлітків того ж рівня, який характерний для дорослих [24]. На основі вищезазначеного, ми можемо припустити, що всі ці вміння – запам'ятовування, планування, вміння приймати позицію іншого, інтелектуальність – необхідні дитині в її становленні як особистості, але водночас саме ці здібності можуть бути використані для конструювання брехні.

За даними П. Екмана підлітки вдаються до брехні, щоб відчути свою незалежність від контролю батьків. Але навіть ті, які продовжують дорожити думкою батьків, відчувають право і потребу в самостійності, тому іноді вдаються до брехні. Маючи таке виправдання, підліток відчуває себе менш винним, коли бреше. На думку вченого, можливі такі мотиви дитячої брехні: а) уникнення покарання; б) прагнення здобути щось, чого інакше не отримаєш; в) захист друзів від неприємностей; г) самозахист або захист іншої людини; г) прагнення завоювати визнання та інтерес з боку оточуючих; д) бажання не створювати незручну ситуацію; е) уникнення сорому; е) охорона особистого життя, захист своєї приватності; ж) прагнення довести свою перевагу над тим, у чиїх руках влада [18].

Таким чином, можемо виділити певні умови чесності – це дати можливість підлітку реалізувати потребу в незалежності та самостійності, адже якщо таке прагнення не задовольняється, то особистість цього віку вдається до обману.

В експериментах С. Сісі було встановлено, що окремі діти здатні навмисно брехати вже в 3–4 роки. Розвиваючи цю ідею, П. Екман дійшов висновку, що до восьмирічного віку діти вважають брехнею будь-яке помилкове твердження незалежно від того, чи знав той, хто говорив, що його слова не відповідають істині. На думку вченого, це пов'язано з нездатністю дитини оцінити таку когнітивну проєкцію, як намір [22].

Результати дослідження, отримані Х. Віммером, С. Грубером, Г. Пернером, показали, що діти віком 4–5 років не враховували в своїх визначеннях брехні поняття «намір», хоча здатні врахувати намір у моральній оцінці людини, що говорить неправду [32].

Отже, на основі проведеного аналізу ми можемо виділити умови розвитку чесності особистості, а саме: звичаї, культуру та традиції середовища, в якому виховується особи-

стість; почуття, які переживає дитина, здійснюючи моральні та аморальні вчинки; реалізацію відчуття незалежності та самостійності; реалізацію базових та вищих потреб особистості.

До теперішнього часу у психології дослідження чесності проводилися в основному в дітей дошкільного віку. Це роботи, присвячені вивченню: співвідношення вербальної та реальної поведінки (Є. Субботський, О. Філіпповська та ін.); психологічних умов виникнення негативних особистісних утворень, зокрема, брехливості (Г. Авхач, В. Мухіна); чесності в межах нормативного регулювання моральної поведінки дітей (В. Щур, С. Якобсон) [13; 1; 3; 11; 19].

Було встановлено, що формування потреби в чесній поведінці найбільш ефективно здійснюється, якщо дитину орієнтувати на систему «полярних етичних еталонів». Більшість дітей, включених в експеримент, починала орієнтуватися на чесні і нечесні зразки поведінки, при цьому як зразок для наслідування вони вибирали еталон чесної поведінки. Як виявилось, у дітей розвиток потреби співвідносити свою поведінку з еталоном чесної поведінки відбувався за тими самими підставами, що і в дослідженні С. Якобсон і В. Щур, які формували у дітей справедливості [19].

Отже, отримані результати засвідчили, що в ситуації подвійної мотивації дитина робить вибір не на основі здорового глузду, а на основі емоційного ставлення до цієї ситуації і до самої себе. Оцінка ситуації сама по собі не призводить до зміни в поведінці, велике значення має розуміння позитивних якостей, що входять в «Я-образ».

У психологічному дослідженні В. Мухіної аналізувалися особливості виникнення негативних утворень, зокрема брехливості, в процесі соціального розвитку дитини, які розглядалися на тлі становлення потреби у визнанні. Брехня як навмисне спотворення істини в корисливих цілях супроводжує соціальну потребу у визнанні, але не є обов'язковим компонентом цієї потреби. В онтогенезі, коли внутрішня позиція особистості ще починає визначатися в рамках заданої суспільством провідної діяльності, можлива поява брехні як компоненти, супутньої потреби у визнанні. Однією з причин виникнення негативних соціальних рис дошкільника є депривація потреби у визнанні у соціально незрілої особистості. В. Мухіною було виділено три типи поведінки дітей дошкільного віку в ситуації подвійної мотивації: дисциплінований тип (діти точно виконують інструкцію дорослого); недисциплінований правдивий тип (діти схильні до порушення інструкції, але не приховують цього); недисциплінований, схильний до викривлення істини, коли діти порушують інструкцію і прагнуть приховати порушення [11].

Думаємо, що в сучасних умовах деякі батьки свідомо відкладають виховання чесності на пізніше, вважаючи, що поки дитина маленька, вона сама по собі чесна. Хоча маленька дитина ще не має моральних рис характеру, вона діє, як того вимагають дорослі, але, виконуючи певні дії і одержуючи від дорослих їх позитивну чи негативну оцінку, дізнається, що схвалюється, а що вважається поганим. Як результат цього у дитини формуються перші моральні уявлення, вона переживає задоволення, виконуючи те, що вважається добрим, і почуття вини, якщо її вчинок засуджують. Так з'являються у дитини перші етичні норми поведінки і формуються пов'язані з цим моральні переживання. Якщо батьки не звертають уваги на формування у дитини правильних моральних уявлень і не спрямовують її поведінку, дитина може вдаватися і до нечесних вчинків. Спочатку ця нечесна поведінка матиме випадковий характер, але поступово закріпиться і перейде в звичку. У ранньому дитинстві діти не роблять нечесних вчинків, тому що у них немає спокус збрехати, а з часом стає більше спокус і складних ситуацій, які вимагають від них роботи вибір.

Вивчаючи психологічні механізми регуляції чесної поведінки у молодших школярів, Н. Шевченко зазначала, що чесність як моральна якість особистості починає формуватись у цьому віці тільки на основі нормативних засобів регуляції поведінки. Оптимальний розвиток механізмів регуляції моральної поведінки багато в чому визначається рівнем розвитку моральної свідомості. За науковою позицією вченої регуляція чесно-брехливої поведінки в молодшому шкільному віці здійснюється двома способами. Перший пов'язаний з орієнтацією дії в конкретній ситуації й оцінкою значущості її елементів. Елементи ситуації виступають у ролі факторів, що визначають вибір тієї чи іншої форми поведінки. До найбільш важливих факторів належать: значущість суб'єкта – носія нормативних вимог «говорити правду»; очікувані санкції (цей фактор складається з двох компонентів: значущість суб'єкта-носія санкції і можливої сили санкцій); значущість утилітарної мети; суб'єктивна відповідальність за скоєний вчинок. Ситуативна регуляція прагматична за своєю природою і навіть у тих випадках, коли вона призводить до чесної поведінки, вона не забезпечує розвиток відповідної моральної якості особистості [16].

Другий спосіб регуляції поведінки ґрунтується на уявленні про чесність як моральну норму, що вимагає неухильного виконання і не допускає будь-яких відхилень незалежно від зовнішніх обставин. У цьому разі дитина стає суб'єктом моральної саморегуляції, а чесна поведінка набуває стійкого характеру. Закрі-

плення нормативного способу регуляції поведінки призводить до виникнення чесності як моральної якості особистості [16].

У дослідженні С. Галяуєдінової в руслі вивчення співвідношення когнітивного та емоційного в процесі формування моральних переконань молодших школярів визначалися особливості розуміння молодшими школярами моральних категорій, у тому числі категорії «чесність». Було виділено особливості когнітивного компонента чесності молодших школярів: 1. Діти правильно розуміють основний зміст моральних норм. 2. Під час виділення моральної норми учні зазвичай виокремлюють лише одну суттєву ознаку, що призводить до неповної характеристики відповідного поняття. 3. В основному виділяють поведінкові ознаки, дії, які характерні чесній поведінці. 4. Операціональний рівень знань є достатнім для вичленування морального конфлікту в простій ситуації та недостатнім для правильного вирішення складної ситуації, а також розуміння переживань учасників морального конфлікту [5].

Отже, привласнення чесності як норми поведінки супроводжується зміною ставлення до неї суб'єкта. Усвідомлення чесності як цінності визначає її становлення як власне моральної норми поведінки, реалізація якої самоцінна і не вимагає зовнішніх спонукань. До основних факторів чесної поведінки можемо віднести значущість суб'єкта, силу санкцій, значущість мети та суб'єктивну відповідальність за вчинок. Серед основних механізмів чесної поведінки в молодшому шкільному віці виокремлено моральну саморегуляцію.

Чесність як вияв прагнення особистості в істині, в справедливості оцінки соціально-моральних процесів, як звичка говорити правду собі та іншим і одночасно усвідомлювати відповідальність за «сказану» правду особливим чином виявляється у дітей-підлітків у період переходу в юнацький вік.

Провідна діяльність у юнацькому віці також пов'язана з пізнанням себе, але вже в соціальному аспекті. Як відзначили М. Каган та І. Кон, на перше місце постає ціннісно-орієнтована діяльність свідомості, пошук сенсу життя, самостійне визначення всіх моральних, політичних, етичних ідеалів [8]. В. Давидов підкреслював розвиток у юнацтва пізнавальних і професійних інтересів, вміння будувати життєві плани й виділяти моральні ідеали [9]. Підліткова спрямованість на самопізнання змінюється поглядом на себе в системі суспільних стосунків.

Отже, перехід від підліткового до юнацького віку є особливим періодом становлення особистості. Особливість пов'язана зі зміною соціальної позиції особистості, переорієнтацією в системі стосунків, цінностей, мотивів, потреб. Зміна статусу підлітка в системі соціальної взаємодії та діяльність у період

входження «у світ дорослих» є першим етапом розвитку мотиваційно-потребової сфери й самосвідомості особистості. Другий етап розвитку соціальної активності пов'язаний з особистісним самовизначенням в юнацькому віці і практичним виявом свого «Я» в системі соціальних стосунків, орієнтації на соціальні цінності (професійні, політичні, етичні тощо) [9].

Таким чином, під час переходу від старшого підліткового до раннього юнацького віку в розвитку самосвідомості учнів відбуваються суттєві зміни, які вказують на її перехід на якісно новий рівень. У розвитку когнітивної сторони самосвідомості це виявляється в зростанні значущості системи власних цінностей. Емоційна сторона самосвідомості характеризується зміною самооцінки якостей особистості з окремих частин у цілісне ставлення до себе. У зв'язку з цим змінюється «знак» ставлення до себе, на відміну від колишнього двополюсного (добрий-поганий), відношення до себе стає більш складним і тепер враховується ще і успіх або неуспіх у виконанні конкретної діяльності. У цей період відношення до себе є центральним компонентом «образу-Я», набуває особливої значущості [15].

Важливим моментом є співвідношення мотивів поведінки під час переходу з підліткового в юнацький вік. На думку О. Лішина, дорослішання підлітка супроводжується зростанням колективної та індивідуально-суспільної мотивації діяльності зі спадом групової мотивації. На першій стадії підліткового віку у дітей 10–11 років мотивація вчинків та діяльності має відтворювальний характер. Молодші підлітки надають перевагу оцінці зі сторони дорослих, які зазвичай оцінюють кінцевий результат діяльності дітей, тому мотивація власних вчинків у підлітків є поверхневою і ситуативною. На другій стадії цього віку, в 12–13 років, різко посилюється потреба у самоствердженні себе в колективі однолітків, в оцінці їх оточуючими (дорослими, друзями), яка по можливості співвідноситься з їх самооцінкою. Мотивація вчинків стає більш диференційованою. На третьому етапі в розвитку підлітків 14–15 років велике значення має саморегуляція поведінки як складник самосприйняття, а мотивація вчинків є регулятором поведінки та діяльності особистості [10].

Отже, зазначені вище особливості етапу переходу від підліткового до юнацького віку, розкриті через основні показники соціальної зрілості дитини (динаміки її самосвідомості, мотиваційно-потребової сфери, системи інтересів), які специфічним чином проявляються в розвитку чесності особистості. На межі розвитку підліткового та юнацького віку відбуваються якісні зміни в соціальному розвитку особистості від заглибленого самопізнання та пізнання інших до особистісного та профе-

сійного самовизначення. Формується потреба в розумінні навколишнього світу та узгодження засвоєних морально-ціннісних норм.

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, на основі аналізу та узагальнення наукових здобутків учених нами виділено психологічні механізми вибору чесності у ситуаціях морального вибору, коли зіштовхуються протилежно спрямовані мотиви (егоїстичні та моральні). Розкривається значення інтелектуального розвитку, соціальної адаптації, а також зовнішніх чинників впливу (зі сторони сім'ї, однолітків) на чесну (нечесну) поведінку особистості. У психології проблема чесності вивчається в контексті загального морального розвитку людини.

Підбиваючи підсумки, нами варто зазначити, що чесність як феномен моральності має чотири відносно самостійні аспекти. Перший – чесна поведінка. Під цим розуміється добровільне дотримання норм чесності, навіть якщо їх порушення обіцяє людині певні вигоди і вона впевнена в безкарності своїх дій. Чесність завжди пов'язана з вільним моральним вибором. Другий аспект пов'язаний з мотиваційно-потребовою сферою особистості, визначальним є чесне ставлення до інших людей. Третій – когнітивно-рефлексивний, що включає моральні знання, уявлення і судження, пов'язані з нормою чесності. Він характеризує оволодіння особистістю різними сторонами моральної категорії чесності: розуміння змісту норми чесності, тих вимог, які вона висуває до особистості, засвоєння критеріїв чесності – моральної самооцінки та моральної оцінки чесності в інших людей. Нарешті, четвертий аспект – це переживання власної чесності в межах самосвідомості у разі порушення, або навпаки, дотримання моральної норми. Високий рівень розвитку когнітивного та поведінкового компонентів ще не свідчить про високий рівень морального розвитку особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Авхач Г.Н. Психология правдивого и неправдивого поведения детей дошкольного возраста : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Москва, 1981. 220 с.
2. Анисимов С.Ф. Теория ценностей в отечественной философии XX века. Очерки истории. *Вестник МГУ. Философия*. 1994. № 4. С. 71.
3. Бурке-Бельтран М.-Т. Развитие и формирование правдивости у детей от 5 до 7 лет в процессе общения со взрослыми и сверстниками : автореф. дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Москва, 1980. 22 с.
4. Вознюк Н.М. Етико-педагогічні основи формування особистості : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 196 с.
5. Галяуєдинова С.И. Соотношение когнитивного и эмоционального в процессе развития нравственных убеждений младших школьников : автореф. дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Ленинград, 1983. 22 с.

6. Дубровский Д.И. Полуправда: ее природа и социальные функции. *Философские науки*. 1990. № 11. С. 20–28.
7. Етика. Естетика : навчальний посібник / за наук. ред. Панченко В.І. Київ : «Центр учбової літератури», 2014. 432 с.
8. Каган М.С. Человеческая деятельность. Москва, 1974. 328 с.
9. Кон И.С. Психология ранней юности. Москва, 1989. 254 с.
10. Лишин О.В., Бостанжиева Т.М., Проворова Н.С. Особенности личностного самоопределения ненецких детей в условиях школы-интерната. *Вопросы психологии*. 1990, № 2. С. 70
11. Мухина В.С. К проблеме социального развития ребенка. *Психологический журнал*. 1980. № 5. С. 43.
12. Рубинштейн С.Л. Основы онтологии, логики и психологии. Москва : Наука, 1997. 463 с.
13. Субботский Е.В., Филипповская О.В. Влияние положительных и отрицательных образов на моральное поведение ребенка. *Новые исследования в психологии*. 1982. № 1. С. 37.
14. Тофтул М.Г. Енциклопедичний словник з історії та теорії моралі. Житомир : Вид. О.О. Євенок, 2016. С. 482.
15. Фельдштейн Д.И. Психологические закономерности социального развития личности в онтогенезе. *Вопросы психологии*. 1985. № 6. С. 26.
16. Шевченко Н.А. Психологический анализ правдивости у младших школьников : автореф. дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Киев, 1987. 16 с.
17. Шимановский Д.С. Честность как моральный принцип и качество личности. Москва, 1975. 64 с.
18. Экман П. Психология лжи. Санкт-Петербург. 2009. 340 с.
19. Якобсон С.Г., Щур В.Г. Психологические механизмы усвоения детьми этических норм. *Психологические проблемы нравственного воспитания детей*. Москва 1977. С. 59.
20. Berndt T.J. Developmental Changes in Conformity to Peers and Parents. *Developmental Psychology*. 1979. Vol. 15. Pp. 608.
21. Burton R.V. Honesty and Dishonesty. *Moral Development and Behavior*. 1976.
22. Ceci S.J., Ross D.F., Toglia M.P. Age Difference in Suggestibility Ibid. *Journal of Social Sciences*. 1984. Vol. 40. P. 82.
23. Damon W. The moral development of children. *Scientific American*. 1999. No.281 (2), Pp. 72.
24. Ekman P., Friesen W.V., O'Sullivan M. Smiles When Lying. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1988. Vol. 54. Pp. 414.
25. Gilligan C., Attanucci J. Two moral orientations : Gender differences and similarities. / In B. Puka (Ed.), *Caring voices and women's moral frames : Gilligan's view*. New York : Garland. 1994.
26. Hartshome H.H., May M.A. Studies in the Nature of Character. New York. 1928. Vol. 1.
27. Kohlberg L. Development of Moral Character and Moral Ideology. / In: M.L. Hoffman, (ed.). *Review of Child Development Research*. New York. 1964.
28. Malinowsky C.I., Smith Ch.P. Moral Reasoning and Moral Conduct An Investigation Prompted by Kohlberg's Theory. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1985. Vol. 49. Pp. 1016–1027.
29. Peterson C.C., Peterson J.L., Seeto D. Developmental Changes in Ideas About Lying. *Child Development*. 1983. Vol. 54. Pp. 1529–1535.
30. Piage J. Le jugement moral chesTenfant. Paris. 1957. 334 p.
31. Vasek M.E. Lying : The Development of Children's Understandig of Deception. Master's thesis. 1984.
32. Wimmer H., Gruber S., Perner J. Young Children's Conception of Lying : Lexical Realism – Moral Subjectivism. *Journal of Experimental Child Psychology*. 1984. Vol. 37. Pp. 1–30.